

ЗАРАФШОН ВОҲАСИДА ҚАДИМГИ ЯШАШ МАНЗИЛГОҲЛАРИ

Ўроқова Дилдора Қодировна
(ТАКУ)

Аннотация:

Ушбу мақолада Бухоро худудидаги қадимги яшаш манзилгоҳлари ва Зарафшон дарёси этакларидан топилган яшаш манзилгоҳлари билан танишасиз. Бундан ташқари қадимги Суғд маданиятига мансуб урбанизациялашган деҳқон ва хунарманд оилаларнинг яшаш манзилгоҳлари ҳам ёритилган.

Annotation:

In this article, you will get acquainted with ancient settlements in the Bukhara region and settlements found at the foot of the Zarafshan River. In addition, the settlements of urbanized peasant and artisan families belonging to the ancient Sugdian culture are also covered.

Аннотация:

В этой статье вы познакомитесь с древними поселениями в Бухарской области и поселениями, найденными у подножия реки Зеравшан. Кроме того, охвачены поселения урбанизированных крестьянских и ремесленных семей, принадлежащих к древней согдийской культуре.

Калит сўзлар: Суғд маданияти, Қумработдаги қадимги қишлоқ, Мохандарё, Гурдуш, Гужайли, жез даври топилмалари, Қалқонота ва Қонимех қишлоқ харобалари, Қумработ, Арабон ва бошқалар.

Keywords: Sugdian culture, ancient village in Qumrabot, Mokhandaryo, Gurdush, Gujayli, findings of the Bronze Age, Kalkanota and Qonimekh village ruins, Qumrabot, Arabon and others.

Ключевые слова: Согдийская культура, древние селения в Кумработе, Мохандарье, Гурдуше, Гуджайли, находки эпохи бронзы, руины селений Калканота и Конимех, Кумработ, Арабон и др.

КИРИШ

Милoddан аввалги II минг йилликнинг охири ва I минг йилликнинг бошларида Ўрта Осиёнинг даштлик ерларида яшаётган аҳоли хаётида содир бўлганидек, Зарафшон

<https://conferencea.org>

водийси куйи қисмидаги қабилаларнинг чорвачилик хўжалигида ҳам тез суръатлар билан ривожланиш жараёни кузатилади. Дарё адоғининг дехкончилик учун қулай ерларида ярим кўчманчи чорвадорларнинг маълум қисми ўтроқлашиб, янги-янги дехкон жамоалари шакллана бошлайди. Аммо суви қуриб бораётган Моҳондарё, Гурдуш ва Гужайли ўзанларининг Даштликка айланиб бораётган ҳавзасининг географик шароити аҳолиси қупайиб тобора кенгайиб бораётган ўтроқ хаёт учун нобоп бўлиб қолади. Тадқиқотчи Муҳаммаджонов.А ўзининг “Қадимги Бухоро тарихи” китобида шундай деган:”Ярим чорвадор ва ярим дехкон қабилалар бу қадимги ўлкани тарк этиб, ҳозирги Бухоро воҳасининг шимолий ва шимоли-ғарбий қисмларига - Қизилтепа ва Вобкентдарё адоқларига томон силжигани кузатилади”¹. Варахшадан 20 км ғарбда Боштепа гуруҳи номи билан машҳур бўлган ёдгорликлар теварак атрофида. Қизилтепада, Хужабустон, Бояздий шаҳар харобасининг остки катламларида қайд этилган сўнги жез даври топилмалари бунга ёрқин далил бўлади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Куйи Зарафшонда милоддан аввалги II минг йилликнинг охирида ва милоддан аввалги I минг йиллик бошларида яшаган ибтидоий қабилалар Зарафшон этаклари, хусусан ҳозирги Олот, Қорақўл, Жондор ва Рометон атрофларида чорвачилик, дехкончилик, хунармандчилик ва турли касблар билан шуғулланишган ва ривож топиб, бу жойлар Бухоронинг қадимги чорвадор аҳолиси учун кенг яйловга, овчи ва балиқчилари учун қулай масканга айланган.

¹ А. МУХАММАДЖОНОВ “ҚАДИМГИ БУХОРО”(Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991.

Ўрта Осиёнинг даштлик ерларида яшаётган аҳоли хаётида содир бўлганидек, Тадқиқотчи Муҳаммаджонов Зарафшон водийси куйи қисмидаги қабилалари ва уларнинг турмуш тарзи хақида шундай дейди:” чорвачилик хўжалигида ҳам тез суръатлар билан ривожланиш жараёни кузатилади. Дарё адоғининг дехкончилик учун қулай ерларида ярим кўчманчи чорвадорларнинг маълум қисми ўтроқлашиб, янги-янги дехкон жамоалари шакллана бошлайди. Аммо суви қуриб бораётган Мохондарё, Гурдуш ва Гужайли ўзанларининг Даштликка айланиб бораётган ҳавзасининг географик шароити аҳолиси қупайиб тобора кенгайиб бораётган ўтроқ хаёт учун нобоп бўлиб қолади”². Ярим чорвадор ва ярим дехкон қабилалар бу қадимги ўлкани тарк этиб, ҳозирги Бухоро воҳасининг шимолий ва шимоли-ғарбий қисмларига - Кизилтепа ва Вобкентдарё адоқларига томон силжигани кузатилади. Тадқиқотчи яна бир фикрни ,яни Варахшадан 20 км ғарбда Боштепа гуруҳи номи билан машҳур бўлган ёдгорликлар теварак атрофида. Кизилтепада Хужабустон Бояздий шаҳар харобасининг остки катламларида қайд этилган сўнги жез даври топилмалари бунга ёрқин далилдир³. Айти шу даврда Зарафшон водийсининг юқори ва ўрта қисмларидаги сон-саноксиз сой этакларида, чашмалардан ҳосил бўлган сизот сувлар ёқаларида ўтроқ дехкон жамоалари қишлоқлари пайдо булиб, уларнинг атроф чорвадор аҳоли билан бўлган мулоқоти кучайиб боради. Бир томондан, дехқончилик ҳамда чорвачиликнинг юксалиши, иккинчи томондан, касб-хунар, хусусан маъдан эритиш ва ундан қурол-яроқ, асбоб-ускуна ва зеб-зийнатлар яшашнинг ривож топиши, учинчи томондан эса, дехкон ва чорвадор аҳолилар ўртасида айрбош савдонинг кенгайиб бориши Зарафшон водийсида ҳам урбанизация қадимги Суғд жараёнини кучайтириб, маданиятининг шаклланишига олиб келади. Бу жараён шубҳасиз ишлаб чиқаришда янги хом ашё-темирни тоблаб, ундан қурол- яроқ ясашга ўтиш билан чамбарчас боғлиқ булиб, бу давр археология фанида «Темир даври» номи билан юритилади. У милодгача бўлган 1 минг йилликда бошланган.

Қадимги Суғд маданиятига мансуб урбанизациялашган дехкон ва хунарманд жамоаларининг милодгача бўлган VII-V асрларга мансуб қишлоқлари аввал ўрта Зарафшонда, ҳозирги Самарканд шаҳри ва унинг теварак атрофларида, чашма сувлар ва сой жилғалари буйида қад кўтариб, сўнгра аста-секин Зарафшон водийси бўйлаб янги-янги ерлар ўзлаштирила борган. Навоий вилоятининг Қалқонота ва Конимех ноҳияларида, Бухоро вилоятининг қадимги Варахша ерларидан ғарброкда қайд этилган бундай қишлоқларнинг харобалари ва мозорқўрғонларга қараб фикр юритадиган булсак, милодгача бўлган VI-V асрларда фақат ҳозирги Бухоро воҳасининг шимолий ва

² А. МУХАММАДЖОНОВ “ҚАДИМГИ БУХОРО”(Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991.

³ А. МУХАММАДЖОНОВ “ҚАДИМГИ БУХОРО”(Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991.

<https://conferencea.org>

шимоли- Ғарбий худудларигина - Конимех ва Вобкентдарё адоғидаги ерлар ўзлаштирилиб, бу ерларда ўтрок дехкончилик кишлоклари қад кўтара бошлагани кузатилади.

Бироқ воҳанинг асосий қисми хали чакалакзор ва қамишзор партов ерлардан иборат бўлган. Чунки бу давр да Зарафшон сувлари водийнинг Самарқанд қисмида дехкончилик учун мутлако сарф бўлмай, унинг йиллик окими Бухоро ерларида халқоб булиб ётар, Хатто унинг этагида (ҳозирги Коракул ва Олот ноҳиялари худудида) илк ўрта аср ёзма манбаларида тасвирланган машхур «Боргини Фарох», яъни «Улкан кул» хосил бўлган эди⁴.

Бухоро воҳасида энг қадимги кишлокларнинг пайдо булиш жараёнини X аср Бухоро тарихчиси Муҳаммад Наршахий куйидагича таърифлаган: «Аввал улар чодир ва ўтовларда турар эдилар, сўнг вақт ўтиши билан одамлар йиғилишиб иморатлар қурдилар... Хали Бухоро шаҳри вужудга келмаган, баъзилари пайдо бўлган эди»⁵. лекин кишлоклардан баъзилари пайдо бўлган эди.

⁴ А. МУХАММАДЖОНОВ “ҚАДИМГИ БУХОРО”(Археологик лавхалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991

⁵ Муҳаммад Наршахий “Бухоро тарихи” IX аср.

Варахша ва Конимех атрофларида қайд этилиб тадқиқ қилинган милоддан аввалги VI-V асрларга мансуб деҳқончилик қишлоқлари ўрнашган ерларнинг географик шароити Наршахий тасвирлаган қадимги манзарани эслатади. Тарихчи Наршахийдан ташқари тадқиқотчи Муғаммаджоновни ҳам шундай фикрлари бор: Қишлоқ харобаларининг деярли ҳаммаси дарё тармоқларининг арналари ёқасида жойлашган. Сувга яқин бундай ерларда деҳқончилик килиш анча қулай бўлган. Бундай қишлоқлар харобалари Конимех ноҳиясидан 5 км ғарброкда Кумработ, Арабон-1, Арабон-2 ва Чордара⁶ деган жойларда, айниқса яхши сақланган. Бу ёдгорликларни, жумладан Кумработ қишлоқ харобасини синчиклаб текшириш натижасида Бухоро воҳасида, хусусан унинг шимолида қад кўтарган илк қишлоқларнинг қачон қурила бошлагани, тархи - иморатларининг тузилиши, хужалик ҳаёти, айниқса ҳунармандчилик билан боғлиқ бўлган жуда кўп масалаларга ойдинлик киритди. Милоддан аввалги VI-V асрларга мансуб бу нодир ёдгорлик Чордарадан жанубда, Кумработ қишлоғидан 0,5 км жануби-ғарбда жойлашган. Ёдгорликнинг бир қисми бузиб юборилган. Қишлоқ харобасининг сақланиб қолган қисмининг майдони 45x50 метрга тенг булиб, 9 хонали каттагина уй, ҳовлиси ҳамда кулолчилик устахоналари бор, атрофи қалин девор билан ўралган мустаҳкам қўрғондан иборат. Қўрғон ва иморат деворлари пахсадан урилган, қалинлиги 1,2-2,2 м, 0,6 м баландликда сақланган. Кулолчилик устахонаси алоҳида бўлиб, қўрғоннинг шарқий томонида жойлашган. Унда сопол идишлар пишириладиган диаметри 1,1 метр келадиган икки кўрали хумдон бор. Унинг юқори қураси бузилиб, оловхонаси ичига қулаб тушган. Унинг ичида кулолчилик чархида ясалган кўпдан-куп лаби юпка, гардиши ясси, жарангдор кува ва қувачасимон, тоғорасимон сопол идишлар ва уларнинг бўлақлари калашиб ётарди⁷ деб айтган эди тарихчи Муҳаммаджонов ўз китобиди.

Конимехнинг VI-V асрларга мансуб археологик ёдгорликлари орасида ноҳия марказидан 5 км ғарбда жойлашган Чордара тепалиги айниқса диққатга са- зовор. Унинг майдони 40x20 м, баландлиги эса 11 м га тенг. Бу баланд тепалик остки қатламнинг узунлиги 56 см, эни 28-30 см, қалинлиги 7-8 см келадиган йирик хом ғишт ҳамда пахсадан урилган истехкомли қўрхоннинг харобаларидан иборат. Унинг ташқи девори ва бир нечта хоналарида равоқсимон эшик ўринлари ҳозиргача жуда яхши сақланган⁸. Қадимги Конимех воҳасида яшаган ўтроқ деҳқонларнинг мазор қўрғонлари Шодибек ҳамда Қалқонота қишлоқлари яқинида қазиб ўрганилди. Гарчи қабрларнинг аксарияти ўша замонлардаёқ қазиб очилиб, дафн ашёлари ўғирлаб кетилган бўлсада, ҳар ҳолда у

⁶ А. МУХАММАДЖОНОВ "ҚАДИМГИ БУХОРО" (Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991

⁷ А. МУХАММАДЖОНОВ "ҚАДИМГИ БУХОРО" (Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991

⁸ А. МУХАММАДЖОНОВ "ҚАДИМГИ БУХОРО" (Археологик лавҳалар ва тарих) -ТОШКЕНТ-1991

ўша замон дафн маросими тўғрисида айрим маълумотларни берди. Шу маълумотларга асосланиб фикр юритиш имконига эга бўлдик. Мозор кўрғонлари диаметри 7-18 м, баландлиги 0,5-1,5 м келадиган яссиланиб кетган гумбазли қабрлардан иборат бўлиб, гўрхонаси унинг марказида жойлашган. У тўртбурчак, тухумсимон чўзик шаклда. Ҳажми 2-2,2х 0,6-0,9 м, чуқурлиги 0,4-0,6 м га тенг⁹. Марҳумлар чалқанчасига боши шимоли-шарққа қаратиб кўмилган. Эркак скелетларининг кўпида бел кисмида бир томони тешилган тош қайроқлар

учраган. Қабрлардан бирида калла суяги ичида жездан ясалган уч парракли зугатаси найчасимон камон ўқининг пайкони, иккинчи қабрдан эса лаби юпка, туби текис жарангдор банкасимон идишгина қайд этилган. Озлигидан катъи назар, бу ашёлар Конимех ноҳиясида топиб ўрганилган қадим қишлоқлар тархлари ва улардаги маданиятнинг бир қисмини бўлсада ёритиб бер.

Кейинги йилларда Варахша атрофида, айниқса унинг ғарбий томонида Вобкент дарёсининг кўҳна адоғида жойлашган Боштепа теварагида қайд этилган VI-V асрларга мансуб қишлоқ харобаларини ўрганиш давомида қадимги аждодлар ва уларнинг ривожланиш босқичларини ўрганиш учун имконият ва бундай ёдгорликларнинг мавжудлиги шубҳасиз Бухоро воҳасида илк шаҳар маданиятининг шаклланиб ривожланишида улар муҳим роль ўйнаганидан далолат беради. Шунинг учун ҳам Наршахий Бухоро воҳасида қад кўтарган энг қадимги қишлоқлар ҳақида хикоя қилганида “Варахша-катта қишлоқлар жумласидан бўлиб ...у Бухоро шаҳридан қадимийроқдир”¹⁰ деб ёзади. Наршахийнинг бу маълумоти ҳақиқатга анча яқин бўлиб, уни 1975- 1977 йилларда Варахша шаҳар харобасининг қатламларида қайд этилган маълум даражада тасдиқлайди. остки археологик топилмалар.

Хулоса

Шундай қилиб, Бухоро воҳасида, хусусан унинг шимолий ва шимоли-ғарбий қисмларида илк шаҳар типидagi урбанизациялашган қишлоқлар милодгача бўлган ва VI-V асрлардаёқ қад кўтара бошлаган. Улар замонбоболик қадимги хонаки чорвадор дехконларнинг ярим ертўла ҳамда енгил чўпқори чайлалардан тубдан фарк келадиган йирик хом ғишт ва пахсадан бино қилинган, атрофи девор билан ўралган, ҳунармандчилик анча-мунча ривож топган истеҳкомли қишлоқлар эди. Улар, шубҳасиз воҳада шаҳар маданияти юксалиб, шаҳарларнинг қад кўтаришида асосий пойдевор бўлиб хизмат қилган.

⁹ Муҳаммад Наршахий “Бухоро тарихи” IX аср.

¹⁰ Муҳаммад Наршахий “Бухоро тарихи” IX аср

Фойдаланилган адабиётлар.

1. А. Мухаммаджонов “Қадимги Бухоро”(археологик лавхалар ва тарих) -тошкент-1991
2. Муҳаммад Наршахий “Бухоро тарихи” IX аср.
3. Qodirovna, O. D., Shoisoyev, R., & Kenjayevich, I. (2022). TARIXIY SAMARQAND IRRIGATSIYA TIZIMLARI. Conferencea, 143-145.
4. Shoisoyev, I. (2022). TARIXIY SAMARQAND IRRIGATSIYA TIZIMLARI. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(23), 38-40.
5. Шоисаев, И., & Ўроқова, Д. (2022). ТОШКЕНТ ЭСКИ ШАҲАР МАҲАЛЛАЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ. PEDAGOGS jurnali, 3(2), 67-76.
6. Шоисоев, И. К. (2020). градостроительство и архитектура мирзачуля в эпоху раннего средневековья. in культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования (pp. 65-69).
7. Шоисоев, и. к. (2020). древние памятники Мирзачуля. in культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования (pp. 27-32).
8. Qodirovna, O. D., Shoisoyev, R., & Kenjayevich, I. (2022). TARIXIY SAMARQAND IRRIGATSIYA TIZIMLARI. Conferencea, 143-145.
9. Shoisoyev, I. (2022). TARIXIY SAMARQAND IRRIGATSIYA TIZIMLARI. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(23), 38-40.
10. Kadyrovna, O. D. (2022). SAMARKANDNING IRRIGATION SYSTEM. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(10), 83-89.